

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто питання запровадження магістерської підготовки у вищих навчальних закладах України початку ХІХ ст.; висвітлено основні положення «Попередніх правил народної освіти» (1803 р.), Статуту Харківського університету 1804 року та «Положення про випробування на вчені ступені» (1819 р.) щодо підготовки здобувачів магістерського ступеня; окреслено специфіку організації магістерської підготовки у визначених хронологічних межах.

Ключові слова: магістр, магістерська підготовка, випробування, університетський статут, організація, університет.

В статье рассмотрен вопрос внедрения магистерской подготовки в высших учебных заведениях Украины начала ХІХ в.; отражены основные положения «Предыдущих правил народного образования» (1803 г.), Устава Харьковского университета 1804 года и «Положения о производстве в ученые степени» (1819 г.) относительно подготовки соискателей магистерской степени; определена специфика организации магистерской подготовки в исследуемый период.

Ключевые слова: магистр, магистерская подготовка, испытание, университетский устав, организация, университет.

In the article the question of introduction of master's degree preparation is considered in higher educational establishments of Ukraine of beginning in 19 century; the substantive provisions of the «Previous rules of folk education» (in 1803), Regulation of the Kharkiv university of 1804 and «Statutes, are reflected about a test on graduate degrees» (in 1819) in relation to preparation of bread-winners of master's degree degree; specific of organization of master's degree preparation in certain chronologic limits.

Key words: master's degree, master's degree preparation, test, university regulation, organization, university.

Постановка проблеми. Вхідження України до світового освітнього співтовариства, інтенсивний характер розвитку сучасних технологічних процесів, інтерес до нашої країни з боку інших держав зумовлюють необхідність модернізації, оновлення усіх структурних ланок освітньої діяльності, зокрема, навчально-виховного процесу згідно ідей Болонської декларації. Болонський процес – це процес структурного реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміни освітніх програм й інституційних перетворень вищих навчальних закладів [2]. Україна приєдналася до Болонського процесу у травні 2005 року. Цим вона взяла на себе зобов'язання, які визначили напрям і контури реформи вищої освіти.

Одним з основних завдань, які постали перед Україною після аналізу вітчизняної системи освіти на фоні європейської, є запровадження двоступеневої системи вищої освіти [2]. Перехід вищої школи до ступеневої системи освіти передбачає оновлення змісту професійної підготовки фахівців усіх кваліфікаційних рівнів, у тому числі студентів магістратури, які в майбутньому повинні забезпечити динамічний розвиток нашої країни. За цих умов особливого значення набуває створення якісно нової системи організації професійної підготовки магістрів. Це потребує принципово нового змісту, методів і форм підготовки, метою якої є формування фахівця, здатного не лише виконувати свої обов'язки, а й професійно і творчо мислити.

Одним із шляхів вирішення вказаної проблеми є вивчення й переосмислення з сучасних позицій не лише зарубіжного досвіду щодо підготовки магістрів, а й досвіду вітчизняної вищої школи, який не був простим повторенням зарубіжної практики, а за рівнем вимог значно випереджав практику зарубіжних країн.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням питання магістерської підготовки на різних історичних етапах розвитку вітчизняної вищої школи займалися багато вчених: Л. Зеленська – у контексті висвітлення діяльності вчених рад університетів; О. Микитюк, О. Мартиненко, Н. Пузирьова – у контексті аналізу питань науково-дослідної роботи; С. Посохов, Г. Щетиніна, Є. Черняк – з огляду на вивчення питань становлення й розвитку вищої (університетської) освіти в Україні. Питання підготовки магістрів на сучасному

етапі знайшли висвітлення у науково-педагогічних доробках С. Вітвицької, М. Гриньової, В. Манько, Л. Кліх та ін. Однак, у науковому просторі сучасності відсутні роботи, які б розкривали специфіку організації магістерської підготовки у вітчизняних вищих навчальних закладах України в умовах розвитку вищої (університетської) освіти початку ХІХ ст.

Мета статті. На основі аналізу нормативних документів з питань вищої освіти розкрити особливості організації магістерської підготовки у вищих навчальних закладах України початку ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Початок ХІХ ст. став надзвичайно важливим етапом в історії вищої освіти Російської імперії та українських земель, що входили до її складу. Він ознаменувався низкою масштабних реформ, зокрема реформи вищих органів управління, міністерської та фінансової.

Корінні перетворення торкнулися й освітньої галузі. Уже перші роки царювання нового імператора Олександра І. були позначені підготовкою до змін освітньої системи, що стали складовою всього комплексу реформ цієї доби. У 1802 р. було створено Міністерство народної освіти, якому були підпорядковані головне правління училищ, Академія наук, університети, школи (крім навчальних закладів імператриці Марії та деяких інших відомств), друкарні, бібліотеки, архіви, музеї, цензура газет та журналів. На Міністерство було покладено завдання підготовки та проведення реорганізації всіх ланок освітньої системи. Із створенням Міністерства народної освіти пов'язано прийняття «Попередніх правил народної освіти» (24.01.1803 р.). У такий спосіб на законодавчому рівні було окреслено нову систему освіти Російської імперії, чільне місце в якій займали університети як центри учбових округів.

У 1804 р. були підписані імператором «Статут університетів Російської імперії» і «Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам». Цими документами передбачалось створення досить стрункої системи адміністративного управління за схемою «парафіяльне училище – повітове училище – гімназія – університет».

«Попередні правила...» стали своєрідним фундаментом, який засвідчив наміри імператора та уряду створити на території українських земель, що входили до складу Російської імперії, вищий навчальний заклад як науковий та навчальний центр Харківського учбового округу – Харківський університет, який було відкрито у 1805 році. Названий університет діяв за статутом 1804

року, який регламентував різні напрями діяльності вищої школи, зокрема, порядок атестації наукових кадрів і термін проведення випробувань здобувачів наукових ступенів [6, с. 172].

Зауважимо, що становлення законодавства про присудження наукових ступенів в університетах Російської імперії сягає 1802 р., коли імператор Олександр I підписав «Акт постанови для імператорського університету в Дерпті», згідно з яким «університет, на зразок іноземних, надає економічні градуси або привілеї, а удостоєні університетом доктори зараховуються до восьмого, а магістри – до дев'ятого класу». Надалі загальні принципи наукової атестації в законодавчому порядку формулювалися в університетських статутах [5, с. 200].

Зокрема, в статуті Харківського університету 1804 року особливе місце відводилося розділу IX «Про випробування й приведення в університетські достоїнства», в якому були сформульовані вимоги, що ставилися здобувачів наукових ступенів [8]. Так, процедура присудження ступеня магістра складалася з декількох послідовних етапів. По-перше, здобувач мав подати прохання й посвідчення про наявність диплому кандидата декану відповідного факультету, після чого бажуючого отримати магістерський ступінь допускали до складання необхідних іспитів.

Після цього особи, які претендували на здобуття магістерського ступеня, підлягали випробуванням під головуванням декана того відділення, розряд наук якого відповідав науковим намірам претендента. Здобувачі магістерського ступеня мали пройти попередню співбесіду з деканом і двома професорами допоміжних наук. Публічні іспити відбувалися у такий спосіб: з означеного переліку укладених питань з кожної науки, що підлягала вивченню у відділенні, за жеребкуванням визначали для магістра два запитання, які вони мали «розв'язати ґрунтовно та надати розгорнуту відповідь». Після цього проводився усний іспит з інших предметів, які визначали екзаменатори. До цього переліку додавалися практичні роботи або досліді. Наприклад, визначити частки речовини – для здобувачів наукового ступеня хімічного відділення, установити діагноз хворого та призначити лікування – для здобувачів медичного факультету тощо [8, п. 99-101].

Отже, пошукувачі магістерського ступеня повинні були досконало знати не лише предмети, з яких мали намір отримати магістерський ступінь, а й так

звані «допоміжні науки». Від них також вимагалися певні педагогічні навички і вміння, необхідні для викладацької діяльності.

Зазначимо, що результати кожного іспиту заносилися до журналу завдань факультету, «виписки з якого передавалися до ради університету, яка після обговорення поданих документів, призначала час публічного захисту дисертації», написаної латинською, в окремих випадках російською мовою.

По завершенні названих випробувань, здобувач «магістерського достоїнства» мав прочитати одну публічну лекцію за рекомендацією відділення та надати для захисту у факультетській раді дисертацію [8, п. 102].

Обов'язковими умовами були повідомлення про захист дисертації в губернській газеті та її розсилання за великою кількістю адрес.

Підкреслимо, що за загальним правилом, магістерський диспут мав проходити латинською мовою. Лише в окремих випадках, що аргументувались особливостями науки, з дозволу відділення дозволявся диспут російською мовою. Сама процедура публічного захисту дисертації вимагала, крім загального обговорення, виступи трьох професорів від факультету як опонентів. Лише після окресленої процедури результати захисту надавались для затвердження до університетської ради, яка й присуджувала ступінь магістра.

Наразі, якщо дисертація за визначенням більшості членів факультетського зібрання не заслуговувала на увагу, або під час випробувань здобувач виявляв недостатні знання, він набував права поновлення встановленої процедури через рік [8, п. 103-107].

Однак окремі положення статуту, які регламентували процедуру присудження наукових ступенів, зокрема магістерського, все ж вимагали уточнення, що змусило у 1819 р. прийняти «Положення про випробування на вчені ступені» [7], яке включало 4 розділи і 48 параграфів. Так, другий розділ «Положення...» стосувався безпосередньо процедури присудження наукових ступенів. У ньому було визначено перелік наук, з яких могли присуджуватися наукові ступені, та встановлено єдиний порядок їх здобуття. Зазначимо, що у «Положенні...» закріплювалося право присуджувати ще один вчений ступінь – дійсного студента. Відтепер університети мали присуджувати чотири академічні ступені: дійсний студент, кандидат, магістр, доктор.

Третій розділ «Положення...» стосувався самого порядку проведення випробувань. Останні були істотно розширені й набули відкритого характеру.

Також у ньому було конкретно визначено терміни допуску до випробувань на науковій ступені. Так, претендент на ступінь магістра, допускався до складання іспитів лише через два роки після отримання диплому кандидата.

Звертає на себе особливу увагу те, що до випробувань на здобуття наукового ступеню допускалися всі бажаючі без виключення, незалежно від того де вони навчалися. Але випробування для всіх були обов'язковими.

Зауважимо, що складання іспитів було досить складним етапом у здобутті магістерського ступеня. Наразі, під час усного іспиту пошукувачеві магістерського ступеню необхідно було відповісти на необмежену кількість запитань. Здобувач ступеню магістра мав захистити дисертацію перед університетською комісією. Захист називали «диспутом». Такий захист тривав від 5 до 7 годин. По завершенні захисту проводилось таємне голосування, у якому брали участь усі викладачі факультету, які слухали захист. Рішення про присудження ступеня магістра пошукувачеві приймалося більшістю голосів.

Виписки зі спеціального журналу передавалися до ради університету. Остання, через “попечителя”, доводила до відома Міністра духовних справ і народної освіти результати випробувань, висновок про оцінку рівня знань пошукувача і ухвалене рішення. У разі затвердження рішення вченої ради про присудження пошукувачеві ступеня магістра видавали відповідний диплом.

У разі відмови у присудженні магістерського ступеню, пошукувач мав право ще двічі через рік, піддатися новим випробуванням. Після триразової відмови, бажаючий отримати науковий ступінь більше не допускався до іспитів. Про цей факт сповіщали всі університети Російської імперії. [7].

Висновки. Отже, проведені дослідження дає підстави стверджувати, що питання підготовки магістрів в університетах України першої чверті XIX ст. регламентувалися такими документами: «Попередніми правилами народної освіти» (1803 р.), Статутом Харківського університету 1804 року та «Положенням про випробування на вчені ступені» (1819 р.). Аналіз нормативно-правових документів, дозволив виділити вимоги, які висувалися до здобувачів магістерського ступеню: пошукувач мав подати прохання й посвідчення про наявність диплому кандидата декану відповідного факультету; пройти попередню співбесіду з деканом і двома професорами допоміжних наук; скласти іспити і прочитати одну публічну лекцію; захистити дисертацію.

Серед перспективної тематики подальшого науково-педагогічного дослідження проблеми в даному напрямі є вивчення нормативно-правових

документів з питань вищої освіти другої половини XIX ст., які регламентували процедуру здобуття магістерського ступеня.

Література

1. Багалеї Д.И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905), составленный профессорами Д.И. Багалеєм, Н.Ф. Сумцовым, В.П. Бузескулом / Д.И. Багалеї, Н.Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Х. : Тип. А. Дарре, 1906. – 329 с.

2. Батечко Н.Г. Перспективи впровадження кредитно-модульної системи навчання / Н.Г. Батечко, П.Г. Лузан. // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: зб. наук. пр. / - Кривий Ріг. – Видав. відділ НМетАУ. – 2004. – С. 26-31.

3. Вітвицька С.С. Системно-історичний аналіз становлення магістратури в Україні та Росії / С.С. Вітвицька. – Вісник Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка – 2005. - № 25. – С. 249-250.

4. Воробьев В.А. К истории наших университетских Уставов / В.А. Воробьев // Русская мысль. – 1905. - № 12. – С.1-10.

5. Зеленська Л. Д. Учена рада університету: історія, теорія, досвід : монографія / Л. Д. Зеленська ; Харк. нац., пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х. : ХНАДУ, 2011. – 480 с.

6. Микитюк О.М. Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних закладах України (історико-педагогічний аспект) / О.М. Микитюк; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – 2-е вид., випр. і доп. – Харків : «ОВС», 2003. – 272 с.

7. О производстве в ученые степени на основании положения о сем, 12 января 1819 г. // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб., 1875. – Т.1: (1802-1825). – С. 1247-1258.

8. Устав Императорского Харьковского университета 1804 г. // Периодические сочинения об успехах народного просвещения. – 1805. – № 10. – С. 225-285.